

ва Поља до Скопља, а одатле долином Вардара до Солуна. Из Скопља пут је водио преко Полога у правцу Охрида, а касније преко Љеша, Кроје освајања су ишла на југ Албаније. Када је центар српске државе постао Рас, тежиште трговине усмерило се на путеве који су водили до обала Јадранског мора, односно до Дубровника и Котора — центара увозне и извозне трговине. Прворазредну улогу имали су ипак они путеви који су водили из централних области српске средњовековне државе ка Приморју.

Послије турских упада смањивала се државна територија и тиме се путна мрежа сужавала и померала према северу. Главну

артерију путева чине трасе старих римских путева од Београда до Пирота, а одатле левом обалом Велике Мораве. Веза између Србије и Зете се свела на везу преко Пољимља.

Ова књига представља допринос нашој историјској географији. Слику о путевима дају и карте — скице са прегледно уцртаним путевима, као и убицираним местима поред којих и кроз које пролазе, а која се помињу у документима, тако да читалац добија на једном месту сакупљене податке о саобраћају и путевима. Она олакшава и разумевање трговине и привреде у средњовековној српској држави.

Марица Маловић

Милорад Радовић и Ејуп Мушовић: „БОРЦИ НОВОПАЗАРСКОГ КРАЈА ПАЛИ У НОР-У“

(Завичајни музеј Нови Пазар, 1974, стр. 206)

Послије доста опширне и запажене књиге „НОВИ ПАЗАР И ОКОЛИНА“ (издате у Београду 1969), крајем 1974. године се у издању Завичајног музеја у Новом Пазару, појавила и књига „Борци новопазарског краја пали у НОР-у“, поводом прославе 30-годишњице ослобођења Новог Пазара и читавог новопазарског краја. Највећи дио књиге посвећен је биографијама бораца новопазарског краја палих у народноослободилачкој борби и социјалистичкој револуцији.

Поред увода, књига садржи и кратак пресјек историјског развика Новог Пазара и његове околине између два свјетска рата (Новопазарски крај пред други свјетски рат). У овом кратком прегледу изложен је у најопштијим цртама, без улажења у дубље анализе иначе сложених историјских појава и збивања на овом простору, историјски развика Н. Пазара његове околине од ослобођења од Турака (1912) па до априлског рата 1941. године. Неколико најбитнијих догађаја и чиненица из тог периода говори о до-

некле заједничким везама и истовјетним националним и социјалним проблемима новопазарског краја са неким дјеловима сјеверне Црне Горе, нарочито између два свјетска рата. Новопазарски крај је од 1930. до 1941. године (дежевски срез) у административном погледу био у саставу Зетске бановине, чије је сједиште било у Цетињу. Економски крајње неразвијен, веома сиромашан, у сталном грчу националних и вјерских супротности, без јасне перспективе развоја и излаза из тешког наслеђа заосталости и културне учмалости, без радничке класе, с мало интелигенције, Нови Пазар је у годинама пред априлски рат постао погодно тле за дјеловање крајње реакционих грађанских политичара, а особито класе (ага и бегова), којима се повремено супростављала једино прогресивно оријентисана омладина, предвиђена од појединаца — комуниста. Тек послје мартовских догађаја 1941. године у Новом Пазару се почела осјећати нешто јача улога Комунистичке партије Југославије (раније није би-

ло ни једне партијске организације у читавом овом крају). Али и у мартовским збивањима политичку линију Партије тумачили су углавном комунисти појединци, повезани с партијским организацијама у другим градовима (Београду, Скопљу и др.). Организованог револуционарног дјеловања још није било.

Период окупације (1941—1944) други је дио историјског пресека развитка Новог Пазара и његове околнине. Овај период је, природно, опширније и нешто потпуније обрађен. У овом дијелу аутори су указали на основна питања сложености и специфичности политичке ситуације у новопазарском крају, послје априлског слома Краљевине Југославије, који је био подијељен на окупационе интересне сфере између Мусолинијеве Италије (дио среза укључен у „Велику Албанију“) и Хитлерове Њемачке (Н. Пазар са дијелом територије дежевског среза прикључен Недићевој Србији). Домаће реакционе снаге, уз подршку окупаторских власти, толико су биле ојачале да је првих мјесеци окупације изгледало немогућим било какво организовање борбе против окупатора. Али два боравака Рифата Бурџовића Трша у Н. Пазару (у мају и јуну 1941) довела су до правог преокрета, јер је овај револуционар тада, по задатку ПК КПЈ за Црну Гору Боку и Санџак, формирао прву партијску ћелију и покренуо рад омладинске организације у овом дијелу Санџака.

Млада партијска организација се под невјероватно тешким условима одмах почела укључивати у припреме за оружани станак против окупатора. Али је у њој убрзо дошло до провале и несрећности, што су Гестапо и домаћи квислинзи искористили и спрјечили организовање рад на припремању народа за ослободилачку борбу у неке до сређивања стања у овој овом крају. Јула 1941. доћи ће до партијској организацији. Као резултат тога, са територије Пазара и његове околнине око 30 бораца касније су се „нашли у Копаоничком, Јастребачком и Краљевачком партизанском одреду“. Међу-

тим, са одласком неколико најистакнутијих комуниста у партизанске одреде, ван територије дежевског среза „практично је престао рад Партијске ћелије у Новом Пазару“, а у јесен 1941. бјеснио је у овом крају „братоубилачки обрачун између Срба и Муслимана, те се с правом може рећи да је то најтежи период у којем се Нови Пазар нашао у току револуције“. Тек у децембру 1941. године, Емин Реџепагић, студент агрономије из Плава и члан КПЈ, приступа поново формирању партијске ћелије и стварању скојевске организације (бројала је преко 20 омладинаца и омладинки) у Новом Пазару. У том периоду се стварају и чвршће везе са партијском организацијом у Косовској Митровици, што ће позитивно утицати на јачање народноослободилачког покрета у овом дијелу Санџака. У првих неколико мјесеци 1942. године, аутори истичу, формирано је још неколико партијских ћелија, а затим и Мјесни комитет КПЈ Н. Пазара, чиме је завршен „процес конституисања Партије у овом крају.“ Друга половина 1942. године представљала је за партијску организацију тежак период борбе за опстанак. Од почетка 1943. партијска организација новопазарског краја знатно оживљава своју активност, па аутори истичу да ова година „представља ново поглавље у историји Новог Пазара“. Но, „први весници победе револуције у овом крају“ јављају се тек „фебруара 1944. године“. То је вријеме када народноослободилачки покрет у читавој земљи доживљава снажен успон, па и у Санџаку долази до наглог јачања НОП-а. Нови Пазар је „из тог разлога постао војни центар који је окупљао: четнике, недићевце, албанску жандармерију и оружане муслиманске банде. Како је то „био велики војни центар немачких и издајничких трупа“, савезнички авиони су Н. Пазар три пута жестоко бомбардовали (7. 8. и 9. новембра 1944), којом приликом је погинуло преко 600 њемачких војника, око 200 четника и недићеваца и преко 200 грађана (порушено је преко 100 кућа и других јавних објеката). Приликом бомбардовања уни-

штена је драгоцјена архивска грађа у овом граду.

Најзад, јединице НОВ Југославије ослободиле су Нови Пазар 28. новембра 1944. године, уз масовну подршку народа у овом крају.

Највећи дио књиге садржи биографије погинулих бораца, рођених у Новом Пазару, односно у срезу дежевском, и свих оних који су дуже времена живјели и радили у овом крају. Биографије тридесеторице најiskusнијих бораца, углавном организатора НОР-а, опширније су обрађене и илустроване са доста података. Међу најистакнутијим револуционарима овога краја налази се и неколико њих са територије данашње Црне Горе (из Рожаја, Ивањграда, Плава, Бијелог Поља). Из биографија се јасно види да су они дали видан допринос развоју револуционарног покрета и народноослободилачке борбе у овом дијелу Санџака. Подаци о учењу људи са територије данашње Црне Горе у НОП-у овог дијела Санџака, па добрим дијелом и рад на његовом организовању, јасно

илуструју повезаност партијских организација и покрета у цјелини.

У књизи су дати најосновнији подаци и за остала 73 погинула борца из новопазарског краја. Тако су на сажет начин обрађени подаци за све пале у НОР-у.

На крају књига има преглед споменика из НОБ-а у новопазарској општини (углавном, ранији срез дежевски), илустрован фотографијама и споменичким садржајима (текстовима).

Вриједност ове књиге је свакако значајна. Она говори о учењу 1588 бораца из новопазарског краја у НОР-у и револуцији. Међутим, њен значај је много већи, јер она отрже од заборава многе податке и догађаје, чије макар и узредно спомињане у појединим биографијама палих бораца и у историјском пресеку развика НОБ-а у новопазарском крају значи за историчара један од извора за студиознији рад на обради историје НОБ-е и револуције у Санџаку уопште.

Мр Миомир Дашић

РУДАРСКА ЧЕТА

Припремио Борислав Божовић, Војноиздавачки завод Београд 1974, стр. 329

Поводом тридесетогодишњице устанка радници Комбината Трепче предложили су да се припреми публикација посвећена револуционарној борби радника Трепче и Рударској чети. Одобрен је новац, формиран Иницијативни одбор и — крајем прошле године књига је изишла из штампе. Ова публикација са преко 80 чланака, прилога и сјећања претежно говори о рударској чети као борбеној јединици народноослободилачког рата и револуције, али даје и податке о револуционарној борби рудара Трепче и о комунистима Косовске Митровице прије и у току рата, као и основне податке о развоју комбината Трепче послје рата.

У првом дијелу књиге, под насловом „Од прве ћелије до првог пуцња“ (11—70 стр.), Душан Томо-

вић, Борислав Божовић, Данојло Митровић, Велибор Глигорић, Иван Крефт и Али Шукрија кроз чланке и сјећања приказали су рад Партије и развој радничког покрета у Трепчи и Косовској Митровици од формирања прве партијске ћелије 1919. године до устанка у јулу 1941.

Други дио књиге, под насловом „Од Трепче до Рудог“ (75—435 стр.), обрадио је Борислав Божовић. Аутор је приказао преузимање рудника Трепча од стране њемачког окупатора, његово настојање да обезбједи што већу производњу и превоз олова и руде за потребе њемачке индустрије, као и напоре комуниста Трепче и напредних рудара да онемогуће нормалну производњу. Већ 30. јула 1941. седам рудара Трепче, по задатку Партије, извело је акцију